

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروګرام ماسټری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره «الصف»

(رساله ماسټری)

محصله: یلدا نصری

استاد رهنما: دکتور فصیح الله "عبدالباقر"

سال: 1401 هـ. ش - 1444 هـ. و

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره «الصف»

(رسالة ماستری)

محصله: یلدا نصری

استاد رهنما: دکتور فصیح الله "عبدالباقي"

سال: 1401 هـ. ش - 1444 هـ. ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دیارتمنت تفسیر و حدیث

بورد ماستری

تصدیق نامه

محترمه یلدا بنت فرید الله: ID: SH-MST-99-657 محصله دور ششم تفسیر و حدیث
که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: تفسیر موضوعی سوره الصف
به روز چهارشنبه ۱۸/۸/۱۴۰۱ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس
بررسی هیات تحکیم مستحق ۸۵ (نمره به عدد) هشتاد و پنج (نمره به حروف) گردید.

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	استاد شکرالله مخلص	عضو هیات	
۲	دکتور رحمت الله زاهد	عضو هیات	
۳	دکتور فصیح الله عبدالباقی	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

..... معاون علمی

..... آمر بورد ماستری

خلاصه رساله

این تحقیق در مورد تفسیر موضوعی سوره الصف به رشته تحریر در آمده است در این رساله آیات دیگری که با آیات سوره الصف، مرتبط بود، جمع آوری شده تبیین و تفسیر شده است مهمترین مباحث این رساله عبارت است از:

قرآن کریم کتابی است که زمان شمول و جهان شمول است که همگام با زمان و تطورها و تحولات به نیازهای زندگی انسان ها پاسخ می دهد؛

در این رساله جنبه های علمی، ادبی، بلاغی، و فقهی مقاطع سوره بیان شده است؛ تا محوریت قرآن کریم آشکار شود.

روش تحقیق استقرائی بوده است که از مطالعه کتاب ها و سایت های معتبر این تحقیق به دست آمده است

آیاتی آیات این سوره به مقاطع مختلف دسته بندی شده و سپس تحلیل و تجزیه نموده است برخی اقوال اندیشمندان اسلامی به صورت مفهومی و برخی دیگر به صورت مستقیم در میان گیومه ذکر شده است

ترجمه آیات قرآن کریم از تفسرنور و تفسیر راستین گرفته شده است
نتایج تحقیق

مهمترین نتایج تحقیق عبارت است از:

در این رساله بیان اهداف و مقاصد این سوره از تفسیرهای متعدد بررسی شده است؛ مد نظر قرار دادن تفسیر موضوعی سوره «الصف» با روش استقرائی از تفاسیر متعدد و گوناگون؛ آشنا شدن جامعه اسلامی به آموزه های قرآن کریم بارویکرد موضوعی در ضمن سوره «الصف» کلیدواژه ها: تفسیر، سوره «الصف»، تفسیر موضوعی، آیات قرآن کریم، غلبه دین، جهاد متحدانه؛ خاتمه: در خاتمه طبق معمول نتیجه گیری تحقیق و نیز برخی پیشنهادات ارائه شده است فهرست مراجعه: در این قسمت منابع و مأخذ تحقیق بحث شده است.

فهرست مطالب

مقدمه.....	Error! Bookmark not defined.
أ- بیان مسئله.....	Error! Bookmark not defined.
ب- اسباب انتخاب موضوع.....	Error! Bookmark not defined.
ج- سوالات تحقیق و فرضیه ها:.....	Error! Bookmark not defined.
1- سوالات اصلی.....	Error! Bookmark not defined.
2- سوالات عمومی.....	Error! Bookmark not defined.
د- روش تحقیق.....	Error! Bookmark not defined.
ه- اهمیت و ضرورت تحقیق.....	Error! Bookmark not defined.
و- اهداف تحقیق.....	Error! Bookmark not defined.
ز- پیشینه تحقیق.....	Error! Bookmark not defined.
ح- مشکلات تحقیق.....	Error! Bookmark not defined.
ط- خطه بحث.....	Error! Bookmark not defined.

مفاهیم و کلیات

موضوع اول: تعریف تفسیر و شیوه‌های آن.....	Error! Bookmark not defined.
فرع اول: تعریف لغوی تفسیر.....	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم: تعریف اصطلاحی تفسیر.....	Error! Bookmark not defined.
فروع سوم: روش های فهم قرآن کریم.....	Error! Bookmark not defined.
موضوع دوم: تعریف تفسیر موضوعی و روش های کار آن.....	Error! Bookmark not defined.
فرع اول- تعریف تفسیر موضوعی.....	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم- تاریخچه تفسیر موضوعی.....	Error! Bookmark not defined.
فرع سوم: تفاوت تفسیر موضوعی و تحلیلی.....	Error! Bookmark not defined.
فرع چهارم: اهمیت و فواید تفسیر موضوعی.....	Error! Bookmark not defined.
موضوع سوم: تعریف سوره.....	Error! Bookmark not defined.
فرع اول: تعریف لغوی سوره.....	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم: تعریف اصطلاحی سوره.....	Error! Bookmark not defined.
فرع سوم: اهمیت و فایده سوره‌ها در تفسیر قرآن کریم.....	Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined..... **موضوع چهارم: معرفی سوره «الصف»**
فرع اول: نام و وجه تسمیه سوره الصف..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: زمان و محل نزول و ترتیب سوره الصف..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع سوم: تعداد آیات و کلمات سوره الصف..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع چهارم: اهداف اساسی سوره الصف..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع پنجم: مناسبت سوره الصف باسوره قبل و بعد..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع ششم: محورهای سوره الصف..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع هفتم: فضیلت و جایگاه سوره الصف..... **Error! Bookmark not defined.**
مقطع اول

فراخوان به سوی جهاد متحدانه در راه الله متعال در آیات 1-4.

Error! Bookmark not defined..... **موضوع اول: مناسبات**
فرع اول: مناسب این آیات با موضوع اصلی سوره «الصف» **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: مناسبت این آیات با آیات سوره قبلی... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع دوم: ترجمه، تفسیر اجمالی و توضیح..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع اول: ترجمه آیات..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات این مقطع..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع سوم: شرح و توضیح واژگان و کلمات این مقطع..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع چهارم: سبب نزول آیه 1- و 2..... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع سوم: تفسیر موضوعی برخی محتویات..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع اول: بزرگی خداوند متعال..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: جایگاه علم با عمل..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع سوم: جهاد متحدانه..... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع چهارم: درسها، اندرزها و فوائد..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع دوم

تفسیر آیات 5- 7 یادآوری داستان موسی(علیه السلام) و عیسی(علیه السلام) به همراه بنی اسرائیل

موضوع اول: مناسبت این آیات..... Error! Bookmark not defined.

فرع اول: مناسبت با موضوع اصلی سوره «الصف». Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: مناسبت با آیات قبل این سوره..... Error! Bookmark not defined.

موضوع دوم: ترجمه، تفسیر اجمالی و توضیح برخی. Error! Bookmark not defined.

فرع اول: ترجمه آیات..... Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات این مقطع..... Error! Bookmark not defined.

فرع سوم: شرح و توضیح واژگان و کلمات این مقطع. Error! Bookmark not defined.

موضوع سوم: تفسیر موضوعی برخی محتویات این مقطع. Error! Bookmark not defined.

فرع اول: دعوت موسی..... Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: دعوت عیسی..... Error! Bookmark not defined.

فرع سوم: ظلم دروغ بستن به خدا..... Error! Bookmark not defined.

موضوع چهارم: درسها، اندرزها و فوائد مستنبطه این مقطع. Error! Bookmark not defined.

مقطع سوم

اظهار و غلبه دین در آیات 8- 9

موضوع اول: مناسبت این آیات..... Error! Bookmark not defined.

فرع اول: مناسبت با موضوع اصلی سوره «الصف». Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: مناسبت با آیات قبل این سوره..... Error! Bookmark not defined.

موضوع دوم: ترجمه، تفسیر اجمالی و..... Error! Bookmark not defined.

فرع اول: ترجمه آیات..... Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات این مقطع..... Error! Bookmark not defined.

فرع سوم: شرح و توضیح واژگان و کلمات این مقطع. Error! Bookmark not defined.

موضوع سوم: تفسیر موضوعی برخی محتویات این مقطع. Error! Bookmark not defined.

فرع اول: ناپسندان دعوت (مشرکین و کافرین)..... Error! Bookmark not defined.

فرع دوم: اظهار دین..... Error! Bookmark not defined.

فرع سوم: سنت الهی بر سلطه و غلبه دین حق... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع چهارم: درسها، اندرزا و فوائد مستنبطه این مقطع. **Error! Bookmark not defined.**

مقطع چهارم

تجارت سودمند آیات 10-14

موضوع اول: مناسبت این آیات..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع اول: مناسبت با موضوع اصلی سوره «الصف». **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: مناسبت با آیات قبل این سوره..... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع دوم: ترجمه، تفسیر اجمالی و توضیح برخی کلمات آیات مقطع دوم **Error! Bookmark not defined.**

فرع اول: ترجمه آیات..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: تفسیر اجمالی آیات این مقطع..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع سوم: شرح و توضیح واژگان و کلمات این مقطع. **Error! Bookmark not defined.**
فرع چهارم: سبب نزول آیه 10..... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع سوم: تفسیر موضوعی برخی محتویات این مقطع. **Error! Bookmark not defined.**
فرع اول: تجارت سودمند..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع دوم: جهاد با مال و جان..... **Error! Bookmark not defined.**
فرع سوم: ناصرین و انصار دین خدا..... **Error! Bookmark not defined.**
موضوع چهارم: درسها، اندرزا و فوائد مستنبطه این مقطع. **Error! Bookmark not defined.**

خاتمه..... 10

الف- نتیجه گیری..... 10

ت- پیشنهادات..... 12

فهارس..... **Error! Bookmark not defined.**

الف- فهرست آیات..... **Error! Bookmark not defined.**

ب- فهرست احادیث..... **Error! Bookmark not defined.**

ج- فهرست اعلام..... **Error! Bookmark not defined.**

د- فهرست مراجع و مصادر..... **Error! Bookmark not defined.**

خاتمه

در خاتمه بحث نتیجه گیری و پیشنهادات مورد بررسی قرار می گیرد.

الف- نتیجه گیری

از مطالعه این تحقیق به دست می آید که قرآن کریم تامین کننده سعادت زندگی انسان است، از همین جهت قرآن به روش های گوناگون تفسیر و تبیین می شود در این تحقیق سوره «الصف» تفسیر و بررسی شده است سوره صف در حقیقت بر دو محور اساسی دور می زند: یکی برتری اسلام بر تمام آئین های آسمانی، و تضمین بقاء و جاودانگی آن از سوی خداوند، و دیگر لزوم جهاد در طریق حفظ و پیشرفت این آئین است و مهمترین نتایجی که از تفسیر این سوره به دست می آید، عبارت است از:

أ - این سوره مبارکه مکی بوده و دارای 14 آیه می باشد؛ شروع سوره با تسبیح خداوند عزیز و حکیم است و در مورد موضوعات متفاوت بحث می کند یکی از موضوعات مهم که در این سوره بحث شده است حصول فتح و نصرت در دنیا است و عاقبت انسان گنهگار زیانمند شدن در دنیا و عذاب در آخرت است این سوره را به این مناسبت «صف» می نامند که آیه چهارم آن درباره صف جهادگران سخن می گوید. از موضوعاتی که در این سوره مطرح شده چنین است: تسبیح و تقدیس خداوند، سرزنش و توبیخ کسانی که گفتارشان با کردارشان مطابقت ندارد، پیروزی نهایی دین خدا و جهانگیر شدن آن و بی نتیجه بودن تلاش مخالفان برای جلوگیری از آن، تشویق انسان ها به جهاد با مال و جان.

ب- در این سوره مبارکه در آیات 1-4 فراخوان به سوی جهاد متحدانه در راه الله متعال است خداوند متعال در این آیات مسلمانان را دعوت می نماید که علیه کفار متحدانه صف بکشند، صفوف کفار را متزلزل نمایند و نیز بر مؤمنین است که هرگز آنچه را که خود عمل نمی کنند به دیگران نگویند، و در آنچه وعده می دهند تخلف ننمایند در حقیقت دعوت به هماهنگی گفتار و کردار و پرهیز از سخنان بی عمل می کند و نیز دعوت به جهاد با عزم راسخ و اتحاد کامل می نماید. ایمان باید با عمل و صداقت همراه باشد و گرنه مستحق سرزنش و توبیخ است

ج- در آیات 5-7 یادآوری داستان موسی و عیسی (علیهما السلام) به همراه بنی اسرائیل است؛ و این پیامبران به بعثت رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه وسلم) بشارت دادند. پس بر مؤمنین است که کمر همت بر اطاعت رسول شان ببندند و آنچه امر می کند امثال کنند، و در راه خدا جهاد نموده، خدا را در دینش یاری کنند، تا خدای تعالی به سعادت آخرتشان رسانیده، یاریشان کند، و در دنیا فتح و پیروزی نصیبشان کند، و بر دشمنانشان غالب و مسلط نماید.

د- دشمن دائماً در فکر خاموش کردن چراغ هدایت و نور خداست. در آیات 8-9 در مورد اظهار و غلبه دین بحث می کند و اذعان می دارد که دین اسلام بالای کفار غلبه می یابد و دین یگانه و محور توجه دین اسلام است. در این سوره، مؤمنین را ترغیب و تحریک می کند بر اینکه در راه خدا، با دشمنان دین کارزار و مبارزه نمایند. و خبر می دهد که این دین نوری است درخشان از جانب خدای سبحان که کفار اهل کتاب می خواهند آن را با دهان خود خاموش کنند، ولی خدا نور آن را تمام می کند، هر چند که کافران کراهت داشته باشند، و دین خود را بر تمامی ادیان غلبه می دهد، هر چند که مشرکین نخواهند. بدون تردید امروزه جذاب ترین دین دنیا دین اسلام است. کفر و شرک، به طور یکسان از گسترش اسلام ناراضی هستند. «وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» «وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

ه- انسان فطرتاً به دنبال سود است، آن هم سودی ثابت و پایدار از همین جهت در آیات 10- 14 به ادامه آیه 9 در این سوره از تجارت سودمند بحث شده است و بیان می کند که چه نوع تجارت سودمند است، قطعاً تجارت با خداوند متعال سودمند است و در این آیات اشاره فشرده ای به زندگی حواریین مسیح و الهام از آنها دارد.

ب-پیشنهادهات

الف- با توجه به اهمیت رشته تفسیر و علوم قرآن کریم رساله های علمی که در این حوزه از طرف دانشجویان نوشته می شود، به ریاست محترم دانشگاه سلام پیشنهاد می شود، که مجموعه ی این رساله های علمی جمع نموده بعد از ویستاری و تنظیم در یک مجموعه منظم به چاپ رسانیده شود.

ب- تحقیقات که در حوزه تفسیر قرآن کریم صورت می گیرد، باید هدف مند باشد تا مشکلات جامعه علمی را کاهش بدهد و از بورد علمی ماستری دانشگاه سلام خواهشمندیم که موضوعات اساسی و کاربردی را برای رساله های علمی تصویب نمایند.

ج- به مقام محترم ریاست دانشگاه سلام پیشنهاد می نمائیم که کلاس های آموزشی بیشتر را جهت یاد گرفتن روش تحقیق برگزار نماید.

ج- به وزارت ارشاد و فرهنگ پیشنهاد می شود، که زمینه های برنامه قرآنی را در تلویزون ها مساعد نماید.

فهرست مراجع و مصادر

1. قرآن كريم.
2. إبراهيم، مصطفى و ديگران، المعجم الوسيط، بی‌چا، بحرین، دار الدعوة، بی‌تا.
3. ابن ابی حاتم، أبو محمد عبد الرحمن بن محمد، تفسير القرآن العظيم، تحقيق اسعد محمد الطيب، چاپ سوم، سعودی، مكتبة نزار مصطفى الباز، 1419 هـ.ق.
4. ابن العربي، القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر، احكام القرآن، چاپ سوم، بیروت، دار الكتب العلمية، 1424 هـ.ق.
5. ابن جزى الكلبي، أبو القاسم محمد بن احمد، التسهيل لعلوم التنزيل، تحقيق عبد الله الخالدي، چاپ اول، بیروت، شركة دار الأرقم بن أبي الأرقم، 1416 هـ.ق.
6. ابن عاشور التونسي، محمد الطاهر بن محمد، التحرير والتنوير، بی‌چا، تونس، دار التونسية للنشر، 1984 هـ.ق.
7. ابن عطية الأندلسي، أبو محمد عبد الحق بن غالب، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز، تحقيق عبد السلام عبد الشافي محمد، چاپ اول، بیروت، دار الكتب العلمية، 1422 هـ.ق.
8. ابن فارس، أبو الحسين أحمد، معجم مقاييس اللغة، تحقيق عبد السلام محمد هارون، بی‌چا، بیروت، دار الفكر، 1399 هـ.ق.
9. ابن قتيبة الدينوري، أبو محمد عبد الله بن مسلم، غريب القرآن، بیروت، دار الكتب العلمية، 1398 هـ.ق.
10. ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، دار صادر، 1414 هـ.ق.
11. أبو العلاء، عادل بن محمد، مصابيح الدرر في تناسب آيات القرآن الكريم والسور، مجلة علوم القرآن وأصول التفسير جامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، شماره 129، سال 37، 1425 هـ.ق.
12. أبو زيد، وصفي عاشور، «التفسير المقاصدي لسور القرآن الكريم»، مؤتمر فم القرآن بين النص والواقع، الجزائر، كلية أصول الدين، شماره 4-5، ديسمبر 2003 م.
13. الأزدي، أبو بكر محمد بن الحسن، جمهرة اللغة، تحقيق رمزي منير بعلبكي، چاپ اول، بیروت، دار العلم للملايين، 1987 م.
14. الأزهری، أبو منصور محمد بن أحمد، تهذيب اللغة، تحقيق محمد عوض مرعب، چاپ اول، بیروت، دار إحياء التراث العربي، 2001 م.
15. إسماعيل، محمد بكر، دراسات في علوم القرآن، چاپ دوم، قاهرة، دار المنار، 1419 هـ.ق.
16. الألوسي، شهاب الدين محمود بن عبد الله، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، تحقيق علي عبد الباري عطية، چاپ اول، بیروت، دار الكتب العلمية، 1415 هـ.ق.
17. الأندلسي، أبو حيان محمد بن يوسف، البحر المحيط في التفسير، تحقيق صدقي محمد جميل، بی‌چا، بیروت، دار الفكر، 1420 هـ.ق.
18. الأندلسي، أبو حيان محمد بن يوسف، البحر المحيط في التفسير، تحقيق صدقي محمد جميل، بی‌چا، بیروت، دار الفكر، 1420 هـ.ق.

19. البخارى، محمد بن اسماعيل، صحيح البخارى، چاپ اول، بولاق، المطبعة الكبرى الأميرية، 1311 هـ ق.
20. البلخي، أبو الحسن مقاتل بن سليمان، تفسير مقاتل بن سليمان، تحقيق عبد الله محمود شحاته، چاپ اول، بيروت، دار إحياء التراث، 1423 هـ ق.
21. البيضاوى، ناصر الدين عبد الله بن عمر، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، تحقيق محمد عبد الرحمن المرعشلى، چاپ اول، بيروت، دار إحياء التراث العربى، 1418 هـ ق.
22. الثعلبى، أبو اسحاق أحمد بن إبراهيم، الكشف والبيان عن تفسير القرآن، چاپ اول، جدّه، دار التفسير، 1436 هـ ق.
23. الجرجاني، أبو بكر عبد القاهر بن عبد الرحمن، درج الدرر في تفسير الآي والسور، چاپ اول، عمان، دار الفكر، 1430 هـ ق.
24. الجزائرى، جابر بن موسى، أيسر التفاسير لكلام العلى الكبير، چاپ پنجم، المدينة المنورة، مكتبة العلوم والحكم، 1424 هـ ق.
25. جماعة من علماء التفسير، المختصر في تفسير القرآن الكريم، چاپ سوم، بی‌جا، مركز تفسير للدراسات القرآنية، 1426 هـ ق.
26. الجوزى، جمال الدين أبو الفرج عبد الرحمن بن على، زاد المسير فى علم التفسير، تحقيق عبد الرزاق المهدي، چاپ اول، بيروت، دار الكتاب العربى، 1422 هـ ق.
27. الحاكم النيسابورى، أبو عبد الله محمد بن عبد الله، المستدرک على الصحيحين، تحقيق مصطفى عبد القادر عطا، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1411 هـ ق.
28. الحسينى، محمد رشيد بن على رضا، تفسير القرآن الحكيم (تفسير المنار)، بی‌جا، مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1990 م..
29. الحنفى، شهاب الدين أحمد بن محمد، حاشية الشهاب على تفسير البيضاوى، بی‌جا، بيروت، دار صادر، بی‌تا.
30. حوى، سعيد، الأساس فى التفسير، چاپ ششم، قاهره، دار السلام، 1424 هـ ق.
31. الخازن، علاء الدين على بن محمد، لباب التأويل فى معانى التنزيل، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1415 هـ ق.
32. الخضيرى، محمد بن عبد العزيز، «مقدمة فى التفسير الموضوعى»، مجلة البيان، شماره 238، سال‌هاى 1406-1428 هـ ق.
33. الخطيب الشربيني، شمس الدين محمد بن احمد، السراج المنير فى الإعانة على معرفة بعض معانى كلام ربنا الحكيم الخبير، بی‌جا، قاهره، مطبعة بولاق الأميرية، 1285 هـ ق، ج 4، ص 275.
34. الخلوئى، إسماعيل حقى بن مصطفى، روح البيان، بی‌جا، بيروت، دار الفكر، بی‌تا.
35. خليل، عادل محمد، أول مرة أتدبر القرآن، چاپ سيزدهم، كويت، شركة إس بی، 1438 هـ ق.
36. الدعاس، أحمد عبید، أحمد محمد، حميدان، إسماعيل محمود، القاسم، إعراب القرآن الكريم، چاپ اول، دمشق، دار المنير ودار الفارابى، 1425 هـ ق.

37. دمشقى، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير، تفسير القرآن العظيم، تحقيق سامى بن محمد السلامة، چاپ دوم، بيروت، دار طيبة، 1420 هـ ق.
38. دمشقى، أبو حفص سراج الدين عمر بن على، اللباب فى علوم الكتاب، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1419 هـ ق.
39. الذهبى، محمد السيد حسين، التفسير والمفسرون، ج2، ص252، القايره: مكتبة الوهب، بى تا.
40. الرازى الحنفى، زين الدين محمد بن أبى بكر، مختار الصحاح، تحقيق يوسف الشيخ محمد، چاپ پنجم، بيروت، المكتبة العصرية، 1420 هـ ق.
41. رازى، محمد بن عمر، تفسير الرازى = مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير، چاپ سوم، بيروت، دار إحياء التراث العربى، 1420 هـ ق.
42. الرازى الجصاص، أحمد بن علي أبو بكر، أحكام القرآن للجصاص، بى چا، بيروت، دار إحياء التراث العربى، 1405 هـ ق.
43. الراغب الأصفهانى، أبو القاسم الحسين بن محمد، المفردات فى غريب القرآن، چاپ اول، دمشق، دار الشاميه، 1412 هـ ق.
44. زبيدى، محمد بن محمد مرتضى، تاج العروس من جواهر القاموس، بى چا، كويت، وزارة الإرشاد والأنباء، 1422 هـ ق.
45. الزجاج، ابو اسحاق إبراهيم بن السرى، معانى القرآن وإعرابه، تحقيق عبد الجليل عبده شلبى، چاپ اول، بيروت، عالم الكتب، 1408 هـ ق.
46. الزحيلى وهبه، ، التفسير المنير فى العقيدة والشريعة والمنهج، چاپ اول، دمشق، دار الفكر، 1411 هـ ق.
47. الزحيلى، وهبه، التفسير الوسيط، چاپ اول، دمشق، دار الفكر، 1422 هـ ق.
48. الزرقانى، محمد عبد العظيم، مناهل العرفان فى علوم القرآن، چاپ سوم، مصر، مطبعة عيسى البابى الحلبي، بى تا.
49. زركنشى بدر الدين محمد، ، البرهان فى علوم القرآن، تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، چاپ اول، بيروت، دار إحياء الكتب العربية، 1376 هـ ق.
50. الزمخشري، أبو القاسم جار الله محمود، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، چاپ سوم، بيروت، دار الكتاب العربى، 1407 هـ ق.
51. الزيد، عبد الله بن أحمد، مختصر تفسير البغوى، چاپ اول، رياض، دار السلام، 1416 هـ ق، ج4، ص475
52. زيدان، عبد الكريم، السنن الإلهية فى الأمم والجماعات والأفراد فى الشريعة الإسلامية، چاپ اول، بيروت، مؤسسة الرسالة، 1413 هـ ق.
53. السجستاني، محمد بن عزيز، غريب القرآن المسمى بنزهة القلوب، چاپ اول، سوريه، دار قتيبة، 1416 هـ ق.
54. السعدى، عبد الرحمن بن ناصر، تيسير الكريم الرحمن فى تفسير كلام المنان، تحقيق عبد الرحمن بن معلا اللويحق، چاپ اول، بيروت، مؤسسة الرسالة، 1420 هـ ق.

55. السمرقندی، أبو الليث نصر بن محمد، بحر العلوم، بی‌جا، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
56. سیوطی، جلال الدین عبد الرحمن، الإتقان فی علوم القرآن، تحقیق محمد أبو الفضل إبراهيم، بی‌جا، مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1394 هـ ق.
57. السیوطی، جلال الدین عبد الرحمن، تناسق الدرر فی تناسب السور، تحقیق: عبد القادر أحمد عطا، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیة، 1406 هـ ق.
58. الشافعی، أبو عبد الله محمد بن أدریس، تفسیر الإمام الشافعی، تحقیق أحمد بن مصطفى الفران، چاپ اول، ریاض، دار التدمریة، 1427 هـ ق.
59. الشنقیزی، محمد الأمين بن محمد المختار، العذب النمیر من مجالس الشنقیزی فی التفسیر، تحقیق خالد بن عثمان السبت، چاپ اول، مكة المكرمة، دار عالم الفوائد للنشر والتوزیع، 1426 هـ ق.
60. الشوكاني، محمد بن علي بن محمد، فتح القدير، چاپ اول، دمشق، دار ابن كثير، 1414 هـ ق.
61. الصابوني، محمد علي، صفوة التفاسير، چاپ اول، قاهرة، دار الصابوني للطباعة والنشر والتوزیع، 1417 هـ ق.
62. صافي، محمود بن عبد الرحيم، الجدول فی إعراب القرآن وصرفه وبيانه، مع فوائد نحوية هامة، چاپ سوم، دمشق، دار الرشيد، 1416 هـ ق.
63. الصلابي، على محمد محمد، المسيح عيسى ابن مريم عليه السلام الحقيقة الكاملة، چاپ اول، دمشق، دار ابن كثير، 1440 هـ ق.
64. الطالقاني، إسماعيل بن عباد، المحيط في اللغة، بی‌جا، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
65. الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، بی‌جا، مكة المكرمة، دار التربية والتراث، بی‌تا.
66. الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، بی‌جا، مكة المكرمة، دار التربية والتراث، بی‌تا.
67. طنطاوي، محمد سيد، التفسير الوسيط لطنطاوي، چاپ اول، قاهرة، دار نهضة مصر، 1997 م.
68. الطيار، مساعد بن سليمان، فصول في أصول التفسير، چاپ دوم، ریاض، دار ابن الجوزي، 1423 هـ ق.
69. الطيبي، شرف الدين الحسين بن عبد الله، فتوح الغيب في الكشف عن قناع الريب، تحقیق إیاد محمد الغوج، چاپ اول، دبی، جائزة دبي الدولية للقرآن الكريم، 1434 هـ ق.
70. عباس، فضل حسن، التفسير والمفسرون أساسياته واتجاهاته ومناهجه في العصر الحديث، چاپ اول، اردن، دار النفائس، 1437 هـ ق.
71. عبد الله، علوان و ديكران، إعراب القرآن الكريم، چاپ اول، طنطا، دار الصحابة للتراث، 1427 هـ ق.
72. عتر، نور الدين محمد، علوم القرآن الكريم، چاپ اول، دمشق، مطبعة الصباح، 1414 هـ ق.
73. العمادي، أبو السعود محمد بن محمد، تفسير أبي السعود، بی‌جا، بیروت، دار إحياء التراث العربي، بی‌تا.

74. الفراء الديلمي، أبو زكريا يحيى بن زياد، معانى القرآن، تحقيق أحمد يوسف النجاتي، محمد علي النجار، عبد الفتاح إسماعيل الشلبي، چاپ اول، مصر، دار المصرية للتأليف والترجمة، بی تا.
75. القرطبي، أبو عبد الله محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، تحقيق أحمد البردوني و إبراهيم أطفيش، چاپ دوم، قاهره، دار الكتب المصرية، 1384 هـ ق.
76. القشيري النيسابوري، مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، تحقيق أحمد بن رفعت و ديكران، بی چا، تركيه، دار الطباعة العامرة، 1334 هـ ق.
77. القشيري، عبد الكريم بن هوازن، لطائف الإشارات، تحقيق إبراهيم البسيوني، چاپ سوم، مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، بی تا.
78. القشيري، عبد الكريم بن هوازن، لطائف الإشارات، چاپ سوم، مصر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، بدون تاريخ.
79. القماش، عبد الرحمن بن محمد، جنه المشتاق في تفسير كلام الملك الخلاق، بی چا، امارات العربية المتحدة، بی تا، شماره 761.
80. الفُجُجِي، أبو الطيب محمد صديق خان، فتح البيان في مقاصد القرآن، بی چا، صيدا، المكتبة العصرية، 1412 هـ ق.
81. الكزبري، عبد الرحمن بن محمد، انتخاب العوالى والشيوخ من فهارس شيخنا الإمام المسند العطار أحمد بن عبيد الله العطار، تحقيق محمد مطيع الحافظ، چاپ اول، بيروت، دار الفكر المعاصر، 1414 هـ ق.
82. الماتريدي، ابو منصور محمد بن محمد، تأويلات أهل السنة، تحقيق مجدى باسلوم، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1426 هـ ق.
83. المتولى رفاعى، عاطف إبراهيم، «صور الإعلام الإسلامى فى القرآن الكريم»، رسالة ماجستير، قسم التفسير وعلوم القرآن، جامعة المدينة العالمية ماليزيا، 1432 هـ ق.
84. مجموعة من العلماء بإشراف مجمع البحوث الإسلامية بالأزهر، التفسير الوسيط، چاپ اول، الأميرية، الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، 1393 هـ ق.
85. محمد ابو زهره، اصول الفقه، چاپ اول، قاهره، دار الفكر المعاصر، 1975 م.
86. محمد، محمد عبد اللطيف، أوضح التفاسير، چاپ سوم، مصر، المطبعة المصرية ومكتبتها، 1383 هـ ق.
87. المراغى، أحمد بن مصطفى، تفسير المراغى، مصر، مصطفى البابى الحلبي وأولاده بمصر، 1365 هـ ش.
88. المرسي، أبو الحسن على بن إسماعيل، المحكم والمحيط الأعظم، تحقيق عبد الحميد هنداوى، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1421 هـ ق.
89. مسلم، ابو شاکر، احاديث صحيح در مورد فضائل سوره ها، چاپ اول، بی جا، کتابخانه موحدین، 1400 هـ ش.
90. مسلم، مصطفى، مباحث فى إعجاز القرآن، چاپ سوم، دمشق، دار القلم، 1426 هـ ق.
91. مسلم، مصطفى، مباحث فى التفسير الموضوعى، چاپ چهارم، دمشق، دار القلم، 1426 هـ ق.

92. مصطفى درويش، محيي الدين بن أحمد، إعراب القرآن وبيانه، چاپ چهارم، بيروت، دار اليمامة، 1415 هـ.ق.
93. المظهري، محمد ثناء الله، التفسير المظهري، باكستان، مكتبة الرشيدية، 1412 هـ.ق.
94. المعافى، عبد الملك بن هشام، السيرة النبوية لابن هشام، تحقيق مصطفى السقا و ديكران، چاپ دوم، مصر، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابى الحلبي، 1375 هـ.ق.
95. المقدسى، مجير الدين بن محمد، فتح الرحمن فى تفسير القرآن، چاپ اول، دمشق، دار النوادر، 1430 هـ.ق.
96. الناصر، أسماء بنت محمد بن عبدالعزيز، الاستنباط عند الخطيب الشربيني في تفسيره السراج المنير، رسالة ماجستير، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية - كلية أصول الدين - قسم القرآن وعلومه، 1438 هـ.ق.
97. النحاس، أبو جعفر، أحمد بن محمد، النحوى، إعراب القرآن، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1421 هـ.ق.
98. النخجوانى علوان، نعمت الله بن محمود، الفواتح الإلهية والمفاتيح الغيبية الموضحة للكلم القرآنية والحكم الفرقانية، چاپ اول، الغورية، دار ركابى للنشر، 1419 هـ.ق.
99. النفيسة، نادية بنت إبراهيم، أقوال الحسين بن الفضل فى التفسير، رسالة ماجستير، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، قسم القرآن وعلومه، 1426 هـ.ق.
100. النيسابوري، حسن بن محمد بن حسين، تفسير النيسابوري = غرائب القرآن و رغائب الفرقان، تحقيق الشيخ زكريا عميرات، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية، 1416 هـ.ق.
101. وجيه، رامى ابراهيم، سعد، قبس من دعوة سيدنا موسى عليه السلام، جامعة الأزهر الشريف، عدد 24، حولية كلية أصول الدين، دار الأندلس للطباعة، 1440 هـ.ق.
102. الهررى الشافعى، محمد الأمين بن عبد الله، تفسير حدائق الروح والريحان فى روابى علوم القرآن، چاپ اول، بيروت، دار طوق النجاة، 1421 هـ.ق.

بخاطر دسترسى به متن كامل اين تحقيق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مركزى چهار راهى گل سرخ، سرک کلوله پشته

و يا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af